

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора юридичних наук, професора Наталії Іванівни Бровко на дисертацію Комнатного Сергія Олександровича «Філософсько-правові засади реалізації житлової політики в Україні в контексті сучасних суспільних трансформацій», представлену до захисту у спеціалізовану вчену раду Національної академії внутрішніх справ на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук зі спеціальності 12.00.12 – філософія права

Ступінь актуальності обраної теми. Державна житлова політика сучасної України дуже неоднозначна: з одного боку, маємо широко задекларовані нормативно-правові можливості для забезпечення житлом громадян і розвитку будівельної галузі як одного з реальних секторів економіки, а з іншого – незначні результати їхньої реалізації.

Співіснування законодавчих актів часів Радянського Союзу і незалежної України, які регулюють правовідносини у галузі житлової політики, створює суттєвий дисбаланс між правами громадян і обов'язками держави в частині забезпечення українців достатнім, доступним і достойним житлом та у питаннях управління житловим фондом. Це зумовлено тим, що частина нормативно-правової бази, що залишилася нам у спадок від країни, якої не існує вже понад тридцять років, ґрунтується на соціалістичних підходах до формування філософії права людини на житло, як і на філософії сприйняття частиною суспільства обов'язку держави щодо їхніх житлових потреб.

Нормативна база, сформована із законів, кодексів та постанов, які приймалися в різні періоди часу й іноді суперечать одне одному, не може бути спрямована на створення умов для розвитку державної житлової політики в умовах реалій сьогодення з урахуванням суспільних трансформацій, що їх переживає Українська держава.

Міжнародні норми права і прагнення міжнародних організацій спрямовані на сприяння розробці таких національних політик у галузі житлових прав, які надають підтримку послідовній реалізації права на достатнє житло для всіх, як одній зі складових права на задовільний рівень життя. При цьому акцент не робиться на зобов'язанні держави у наданні житла у власність

безкоштовно. Філософія міжнародних норм права спрямована не лише на захист права власності на житло, а й на необхідність створення доступних і достойних умов життя для всіх загалом.

Нагальні проблеми й сучасні політико-правові умови утвердження української державності визначають гостру необхідність у переосмисленні концептуальних підходів до взаємовідносин держави і суспільства за допомогою встановлення соціально орієнтованих правових засобів.

Збройна агресія Російської Федерації проти України призвела до руйнування сотень тисяч домогосподарств і найбільш масштабного, з часів другої світової війни, переміщення громадян у межах України і поза ними. Ці процеси ще більше загострили кризу у розв'язанні житлового питання для мільйонів українців. Держава виявилася неготовою до викликів, пов'язаних із необхідністю забезпечити мінімальними житловими умовами людей, які вимушено покинули місця свого постійного проживання. Житловий фонд соціального і тимчасового житла не сформовано, ринкові механізми в умовах кризи виявилися недієвими. При цьому, соціального або доступного орендного житла в Україні не існує як явища, хоча певні нормативні акти, які регламентувати це питання в різні періоди часу були ухвалені.

Державна житлова політика України не є цілісною, збалансованою і такою, яка ставить право людини на житло на один рівень із базовими природними правами людини.

Очевидно, що актуальна ситуація в Україні потребує адекватного викликам впорядкування державної житлової політики, підготовки системи позитивних прав через кодифікацію норм національного законодавства з урахуванням прийнятих на міжнародному рівні підходів сталого розвитку. Для напрацювання нової стратегії розвитку житлової політики України перш за все необхідно переосмислити підходи до формування права на житло на філософському рівні і, відповідно, сформулювати нову парадигму сприйняття права на житло як природного права кожної людини, яке має бути реалізоване через систему позитивних зобов'язань держави з чітким балансом прав і

обов'язків усіх сторін задля недопущення нерівноцінності громадян у цьому питанні.

Тому обрана Комнатним С.О. тема дисертаційного дослідження «Філософсько-правові засади реалізації житлової політики в Україні в контексті сучасних суспільних трансформацій» є надзвичайно актуальною, адже присвячена актуальним питанням реалізації одного з природних прав людини, а саме, праву на житло, а дослідження даної теми в проекції її філософського змісту є першою в Україні науковою працею. Через призму формування парадигми права на житло як природного права кожного, яке з'являється у людини від народження, автор ґрунтовно доводить необхідність переосмислення сутності правосприйняття під час формування позитивних зобов'язань держави.

Оцінка наукового рівня дисертації і наукових публікацій здобувача.

Науковий рівень дисертаційного дослідження та наукових публікацій Комнатного С.О. відповідає вимогам, що висуваються до робіт на здобуття ступеня доктора юридичних наук зі спеціальності 12.00.12 – філософія права.

Робота виконана у Національній академії внутрішніх справ та ґрунтується на положеннях взятих державою зобов'язань через ратифікацію міжнародних документів та прийняття внутрішніх нормативних актів. Основними з них є: прийнята і проголошена Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року Загальна декларація прав людини; прийнятий і проголошений генеральною Асамблеєю ООН 25 вересня 2015 року Порядок денний в області сталого розвитку, яким затверджені «Цілі сталого розвитку»; Указ Президента України від 30 вересня 2019 року «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року»; Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про стратегію національної безпеки України»; Указ Президента України від 24 березня 2021 року № 119 «Про національну стратегію у сфері прав людини»; Концепція державної житлової політики, схвалена Постановою Верховної Ради України № 254/95-В від 30.06.1995 року; Закон України «Про забезпечення

прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 року № 1706-VII; Постанова КМ України від 03 березня 2021 року № 179 «Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року»; Постанова КМ від 5 серпня 2020 року № 695 «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021 – 2027 роки» та інші.

Основні положення дисертації, висновки і рекомендації оприлюднені на міжнародних науково-практичних конференціях: Філософсько-правові проблеми формування права на житло в контексті інтеграції міжнародних норм права в національне законодавство. *Філософські, методологічні та психологічні проблеми права* : матеріали VIII Всеукр. наук.-теор. конф. (Київ, 26 листопада 2020 року). Київ : НАВС, 2020. С. 143–145; Мінімізація корупційних ризиків під час реалізації державних житлових програм. *Реалізація державної антикорупційної політики в Міжнародному вимірі* : матеріали V Міжнар. наук.-теор. конф. (Київ, 9-10 грудня 2020 року). Київ : НАВС, 2020; Сутність наукового опрацювання проблеми реалізації державної житлової політики в Україні. *Сучасні аспекти модернізації науки в Україні: стан, проблема, тенденції розвитку* : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. (Зальцбург, 7 березня 2021 р.). Зальцбург : МАУП, 2021. С. 110–114; Керівні принципи у формуванні сучасної державної житлової політики. *Сучасні аспекти модернізації науки в Україні: стан, проблема, тенденції розвитку* : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (Марсель, 7 квітня 2021 р.). Марсель : МАУП, 2021. С. 154–157; Житлова політика у свідомості громадян України. *Сучасні аспекти модернізації науки в Україні: стан, проблема, тенденції розвитку* : матеріали IX Міжнар. наук.-практ. конф. (Афіни, 7 травня 2021 р.). Афіни : МАУП, 2021. С. 109–112; Вплив житлового забезпечення на психологічний стан суспільства. *Сучасні аспекти модернізації науки в Україні: стан, проблема, тенденції розвитку* : матеріали X Міжнар. наук.-практ. конф. (Варна, 7 червня 2021 р.). Варна : МАУП, 2021. С. 79–81; Філософсько-правовий зміст конституційного права на житло. *Сучасні аспекти модернізації науки в Україні: стан, проблема, тенденції розвитку* : матеріали X Міжнар. наук.-практ. конф.

(Лісабон, 7 червня 2021 р.). Лісабон : МАУП, 2021. С. 94–97; Деякі проблемні питання обліку громадян, які потребують покращення житлових умов. *Передові відкриття сучасної науки: досвід, підходи та інновації* : матеріали II Міжнар. наук.-теор. конф. (Амстердам, 29 жовтня 2021р.). Амстердам : ГО «Європейська наукова платформа», 2021. С. 41–42; Забезпечення права на житло шляхом впровадження житлових програм. *Сучасна наука: концепції, теорії та методи фундаментальних і прикладних досліджень* : матеріали II Міжнар. наук.-теор. конф. (Вінниця, Відень, 24 грудня 2021р.). Вінниця : ГО «Європейська наукова платформа», Відень : ТОВ «Міжнародний центр корпоративного менеджменту», 2021. С. 65–67; Реалізація права на житло учасниками АТО/ООС через участь у житлових програмах Державного фонду сприяння молодіжному житловому будівництву. *Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку* : матеріали XVII Міжнар. наук.-теор. конф. (Ларнака, 7 січня 2022 року). Ларнака : МАУП, 2022. С. 138–141; Пропозиції формування та використання фондів соціального житла для внутрішньо переміщених осіб. *Особливості розвитку сучасної науки в епоху пандемії* : матеріали II Міжнар. наук.-теор. конф. (Берлін, 15 липня 2022 року). Берлін : ГО «Європейська наукова платформа», 2022. С. 26–28; Житлові програми Державного фонду сприяння молодіжному житловому будівництву для внутрішньо переміщених осіб. *Особливості розвитку сучасної науки в епоху пандемії* : матеріали II Міжнар. наук.-теор. конф. (Берлін, 15 липня 2022 року). Берлін : ГО «Європейська наукова платформа», 2022. С. 58–59.

Основні теоретичні і практичні результати виконаного дослідження відображені в 35 публікаціях, серед яких – одна одноосібна монографія, статті у рецензованих періодичних наукових фахових виданнях України, наукових періодичних виданнях інших держав, статті, що індексуються в міжнародних наукометричних базах даних з наряду, з якого підготовлено дисертацію.

Новизна представлених теоретичних та/або експериментальних результатів проведених здобувачем досліджень, повнота викладу в опублікованих працях. Дане дослідження знаходиться на перетині філософії і

юриспруденції, а також включає психологічний і соціологічний аналіз потреб громадян у житлі.

уперше:

- було запропоновано визначити право на житло як окрему категорію в розумінні філософії права, базуючись на природному походженні потреби, яка з'являється у кожної людини з моменту її народження і залишається упродовж усього життя. Відповідно, розкрито філософську сутність права на житло як умову можливості людської життєдіяльності, особистісного та соціального розвитку в контексті сучасних суспільних трансформацій. Це право не є єдино визначеною мірою, яка унеможливорює забезпечення інших прав, проте становить значну необхідну передумову для реалізації останніх. Право індивіда на забезпечення житлом в умовах сучасного соціуму є позитивним правом, яке формується з витоків природного права й через систему нормативно-правових актів створює механізми реалізації цих прав в умовах сучасних державних політик.

- здійснені в дисертаційному дослідженні історичні розвідки щодо житлових правовідносин, уперше комплексно доводять, що житлове питання в ієрархії суспільних правовідносин протягом усієї історії людства посідає чільне місце. Тема права на житло починає з'являтися у перших правових нормах під час появи державних утворень. Житлове питання взаємопов'язане з формуванням індивіда й має відповідний вплив на розвиток суспільства в цілому.

- на основі ґрунтовного аналізу міжнародних норм права, нормативних актів України та інших держав були досліджені поняття доступного житла, достатнього житла, достойного житла, соціального житла та окремо вивчені приклади застосування поняття індексу доступності житла. Запропонована авторська дефініція індексу доступності житла і методика його застосування, яка є першою пропозицією у вітчизняній юриспруденції та обов'язково буде предметом майбутніх наукових досліджень у галузі житлового права.

- на основі проведеного аналізу понад 50-ти нормативно-правових актів доведена необхідність у визначенні керівних принципів формування сучасної державної житлової політики, завдяки якій житлові права громадян та обов'язки держави мають бути збалансованими, транспарентними, соціально й економічно обґрунтованими. Запропоновані керівні принципи мають передбачати розуміння стандартів планування, реалізації та моніторингу систем проєктів, послуг чи діяльності в галузі захисту житлових прав громадян як сталого механізму реалізації житлової політики держави. Під час визначення проблем у галузі необхідно враховувати історичні, соціологічні, культурні, економічні та правові аспекти. Розроблення механізмів забезпечення житлових прав громадян має відбуватись із урахуванням принципів і стандартів, узятих державою на себе в результаті імплементації міжнародних норм права. Тобто, впроваджувана державна житлова політика має керуватись основним принципом: «нікого не залишити осторонь», але при цьому необхідно уникати формування у свідомості громадськості думки про те, що держава зобов'язана надавати житло всім категоріям громадян на безоплатній основі. Житлова стратегія повинна базуватись на основоположних компонентах забезпечення сталого розвитку, а саме: створенні, обслуговуванні та використанні житлового фонду, енергоефективності й охороні навколишнього середовища, доступності житла та соціальному захисті.

- підтверджено людиноорієнтований напрям конституційно закріплених прав громадян України на житло та аргументовано доведено недостатність заходів для його практичного впровадження. Конституція нашої держави містить достатньо норм, покликаних забезпечити природне право людини на житло. Соціально спрямовані конституційні норми мали б отримати своє відображення у секторальних правових нормах житлової політики сучасної України, що майже й маємо на практиці (йдеться про наявність значної кількості житлових пільг, субсидій, програм), але, на жаль, з наднизьким рівнем практичної реалізації цих механізмів. Перш за все, це пов'язано із розбалансованістю нормативно-правової бази в галузі житлової

політики, наявністю застарілих актів, заснованих на філософії соціалізму, що, безумовно, не можуть бути достатньо ефективними в сучасних умовах.

- висвітлено цілісне бачення і напрям формування нової парадигми сприйняття права на житло через природне право кожного на достатній життєвий рівень за житловими умовами. Крізь призму проведеного унікального аналізу світоглядних очікувань громадян від впровадження державної житлової політики визначаються основні проблеми сприйняття суспільством права, обов'язків і зобов'язань держави.

- запропонована правова парадигма сучасної житлової політики, яка повинна передбачати низку базових положень, а саме: кожному громадянину на законодавчому рівні має бути забезпечене право користування або право набуття власності на житло; ніхто не може бути позбавлений житла без рішення суду, базуючись на виключних нормах законодавства; держава має гарантувати недоторканність житла кожному; тим громадянам, які з конкретно визначених причин не в змозі самотійно забезпечити собі таке право, вона повинна надати соціально справедливу, у тому числі й щодо інших громадян, допомогу; держава не повинна забезпечувати власністю на житло, окрім виключних випадків, встановлених законодавством; громадяни мають нести відповідальність за реалізацію свого права таким чином, щоб це не зумовлювало нерівність у реалізації будь-яких прав інших.

удосконалено:

- систему норм житлового законодавства, яка має охоплювати три рівні: створення житлового фонду, обслуговування житлового фонду і забезпечення житлом громадян. Необхідно впорядкувати систему житлових фондів залежно від суб'єктів права власності та цільового використання, чітко визначити їхній порядок і способи формування. Надання житла з житлового фонду загального чи соціального призначення має відбуватись на правовій основі у вигляді оренди чи соціальної оренди з чітко визначеними правами й обов'язками сторін. Для формування фонду житла соціального призначення необхідно розглянути питання встановлення пайової участі у вигляді

відрахування певної кількості метрів житла, зупинити приватизацію житлового фонду, побудованого в пострадянський період.

- підходи для оцінки доступності житла. Запропоновано, у ході розроблення й виконання житлових програм увести поняття індексу доступності житла як основного чинника для визначення міри потреби у допомозі конкретній людині чи родині з метою досягнення факту реалізації права на житло.

- підходи до моніторингу результатів упроваджуваної державної житлової політики, що має відбуватись на основі всеохоплюючого та ефективного аналізу зібраних даних за допомогою електронних систем і реєстрів, у тому числі, шляхом відновлення функціонування Єдиного реєстру громадян які потребують поліпшення житлових умов.

- визначення ролі житлового права як навчальної дисципліни в системі юридичної науки як основи формування у свідомості майбутніх юристів філософсько-правової парадигми розуміння житла не як блага чи предмета безоплатного забезпечення, а як природного права, яке реалізовується людиною, через створені державою механізми.

дістали подальшого розвитку:

- теоретичні положення що до форм і способів забезпечення житлом громадян, в умовах глибинної житлової кризи, викликаної масовим внутрішнім переміщенням, що втілені у відповідних нормативно-правових актах.

- практичні ідеї загальнонаціонального діалогу що до визначення керівних принципів підготовки стратегії державної житлової політики, під якими розуміються встановлені, правила, положення, норми та стандарти, які регулюють житлові правовідносини та направлені на установлення сталих механізмів досягнення встановлених конституційних прав, зокрема права на житло. А саме: принцип праворозуміння права на житло як однієї з категорій прав людини; принцип справедливості; принцип доступності; принцип транспарентності та принцип сталого розвитку.

- теоретичні нароби та соціально-економічні обґрунтування доцільності залучення нових та модернізації існуючих фінансово-кредитних механізмів у сферу житлової політики.

- наукові підходи до розуміння права на житло як одного з невід'ємних природних прав людини, яке з'являється з народженням самої людини і супроводжує людину протягом всього її життя та є невід'ємною складовою забезпечення гідного життєвого рівня визначеного Загальною декларацією прав людини.

У дисертаційному дослідженні сформульовано низку положень та запропоновано керівні принципи для побудови стратегії нової державної житлової політики що має відповідне значення для науки філософії права та практичної діяльності органів влади в сфері реалізації житлових прав громадян.

Таким чином, дисертаційне дослідження Комнатного С.О. виконане на високому науково-теоретичному та методологічному рівнях. Висновки, положення, рекомендації та пропозиції дисертації, відповідають всім вимогам Положення на здобуття ступеня доктора юридичних наук, є обґрунтованими та логічними, мають достатній ступінь наукової новизни та практичне значення.

Наукова обґрунтованість отриманих результатів, наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.
Обґрунтованість положень, висновків, рекомендацій та пропозицій дисертаційного дослідження Комнатного С.О. не викликають жодних сумнівів. Вони логічно витікають з тексту дисертаційного дослідження та базуються на власних судженнях автора, проведених унікальних соціологічних дослідженнях, зібраних матеріалах, їх аналізі та узагальненні. Пропозиції, подані автором, щодо удосконалення чинного законодавства України оформлені належним чином, мають важливе теоретичне та практичне значення.

Емпіричну базу дослідження складають директивні, нормативно-правові акти, плани, програми вищих державних та місцевих органів влади і самоврядування щодо житлової політики, результати соціологічних досліджень.

Рівень виконання поставленого наукового завдання, оволодіння здобувачем методологією наукової діяльності. Результати дослідження, що виносяться на захист, отримані завдяки всебічному використанню комплексного підходу, який передбачає поєднання низки різноманітних методів наукового пізнання. Виконана робота базується на системі філософських, загальнонаукових та спеціальних методів, зокрема: логічного, герменевтичного, діалектичного, порівняльного, індуктивного узагальнення тощо. Завдяки цьому Комнатному С.О. вдалося на достатньому рівні виконати усі поставлені у дисертаційному дослідженні наукові завдання.

Методологічні підвалини таких досліджень, як аргументується у роботі, мають передбачати раціональне поєднання емпіричних та теоретичних методів. Адже перші є ефективними знаряддями отримання й підтвердження лише актуальної інформації (тобто такої, що пов'язана з конкретними ситуаціями, подіями, обставинами тощо). Для обґрунтування ж загальних положень чи висновків доцільно застосовувати інструментарій теоретико-критичного аналізу, що базується на закономірних принципах побудови аргументаційних процедур. Тим самим забезпечуватиметься принциповий характер таких висновків, який неможливо обґрунтувати виключно емпіричними спостереженнями окремих явищ чи шляхом статистичних досліджень громадської думки.

Теоретичне і практичне значення результатів дослідження. Сформульовані в дисертаційному дослідженні висновки та рекомендації можуть бути використаними у:

- *освітньому процесі* – при підготовці навчальних і навчально-методичних програм з філософії права, теорії права, конституційного і житлового права, які викладаються в закладах вищої освіти (акт Національної академії внутрішніх справ від 10 квітня 2023 року).

- *науково-дослідній діяльності* – сформульовані й викладені положення, узагальнення, висновки й рекомендації мають філософсько-правове і загально-теоретичне значення для сучасної філософії права, теорії права й

конституційного права (акт Національної академії внутрішніх справ від 03 квітня 2023 року) ;

- *сфері правотворчості* - висновки і позиції, сформульовані у дисертації, можуть бути використані при підготовці державних програм, проєктів нормативно-правових актів у сфері житлової політики, нового житлового кодексу (акт Міністерства розвитку громад, території та інфраструктури України від 26 квітня 2023 року).

Оцінка змісту дисертації, її завершеності в цілому. Дисертація написана українською мовою. Повністю відповідає вимогам, що висуваються до даного виду робіт. Складається з анотацій державною і англійською мовами, переліку умовних позначень, вступу, п'яти розділів, які містять 15 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (221 найменування) на 23 сторінках і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 413 сторінок, обсяг основного тексту 352 сторінки.

Анотація у стислій формі містить основні тези дисертаційного дослідження.

Розділ 1 «Сутність наукового опрацювання проблем реалізації державної житлової політики в Україні» складається з трьох підрозділів, у яких проаналізована філософсько-правова сутність наукового опрацювання проблем реалізації права на житло і зроблений аналіз теоретичного змісту житлової політики, висвітлюються основні елементи прав людини і зобов'язань держави, розглядається суть поняття права на житло у філософському і юридичному контекстах, здійснений комплексний теоретико-історичний аналіз еволюціонування закріплених прав людини на житло.

У підрозділі 1.1 «Значення змісту наукового опрацювання проблеми реалізації державної житлової політики в Україні» встановлено, що усвідомлення права людини на гідне житло народжується у світоглядному сприйнятті такого права як об'єктивної реальності для індивіда як суб'єкта природи і суспільного життя, обґрунтовано, що сутність наукового опрацювання проблеми реалізації державної житлової політики полягає у

необхідності спрямування науково-дослідних і політичних векторів на створення такої політики української держави, яка буде скерована на розвиток культури, у тому числі правової, освіти і науки, реалізацію конституційних, а в глобальному вимірі – і природних прав і свобод особистості українського громадянина.

У підрозділі 1.2 *«Теоретичні наробки та аналіз змісту житлової політики»* встановлено, що нормативно-правові акти, які формують систему житлової політики держави і становлять юридичну базу парадигми природного права людини на житло, є своєрідними регуляторами правової взаємодії у комунікаціях суб'єктів житлової політики. Спрямованість цієї правової комунікації має культурно-релевантний характер, змінюється разом із трансформацією суспільно-правової дійсності і є соціальним процесом. Такі соціально-правові комунікації мають спиратися на індивідуальну й колективну свідомість як похідну національної правосвідомості, що виникає внаслідок генерування історико-культурних і суспільно-політичних процесів державотворення. Становлення демократичних засад буття суспільства і державотворення, безперечно, залежить від якості соціально-правових комунікацій. Безперервний системний аналіз процесів соціально-правових комунікацій, їхня системна і своєчасна модернізація відповідно до стандартів Ради Європи є запорукою розвитку демократичного суспільства в Україні та євроінтеграційного курсу нашої держави. Забезпечення і захист природних прав людини, у тому числі житлових, є одним із важливих аспектів соціально-правової комунікації.

У підрозділі 1.3 *«Філософський зміст та історичні аспекти формування житлової політики в Україні»* здійснені історичні розвідки в етапи становлення права на житло на теренах сучасної України, проаналізовано види правового регулювання житлових правовідносин державних утворень на території сьогоденної України. Аналіз історичних розвідок дав змогу встановити філософську суть державної житлової політики в умовах історичних суспільно-правових трансформацій.

Розділ 2 «Філософсько-правовий аналіз сучасної державної політики в сфері забезпечення житлом» складається з трьох підрозділів, у яких визначені приклади моделей формування житлових політики у різних країнах світу через призму філософії сталого розвитку. Розділ базується на дослідженні міжнародних норм права в галузі забезпечення доступності житла порівняно з іншими базовими правами людини. Розкриті загальноприйняті індекси доступності житла, здійснений аналіз проведення такої оцінки в Україні. Запропоновано новітні підходи до збору й опрацювання даних при оцінці доступності житла для України з урахуванням національних економічних, культурних і історичних особливостей. Також проаналізовані можливості досягнення позитивних результатів у становленні стійкої житлової політики держави через імplementовані Україною Цілі сталого розвитку.

У підрозділі 2.1 *«Світовий досвід формування та реалізації житлової політики»* доведено, що житлові політики більшості держав створюють механізми регулювання балансу основних форм володіння і користування житлом, чим забезпечують право громадян на останнє. Більшість держав визнають право на житло одним із з природних прав людини і визначають свою політику, базуючись на цій парадигмі. Очевидним є висновок про те, що житлові політики різних країн є доволі диверсифікованими й мають неоднакові підходи до формування структури власності й, відповідно, користування житловими фондами. У більшості держав світу переважає приватна форма користування житлом.

У підрозділі 2.2 *«Філософсько-правова суть індексу доступності житла як визначального чинника соціально-орієнтованої та економічно обґрунтованої державної житлової політики»* доведена необхідність застосування індексу доступності житла як для оцінки глибини житлової проблеми, так і для напрацювання механізмів щодо її вирішення і моніторингу досягнутих результатів. Загалом прийнято вважати: якщо всі витрати на житло, включно з орендою чи обслуговуванням іпотечного кредиту, комунальними послугами чи витратами на поточні ремонти, перевищують 30% загального доходу

домогосподарства, то таке житло вже не можна вважати доступним з погляду економічної складової. З метою досягнення високого рівня соціально-економічного розвитку як суспільства загалом, так і окремої сім'ї такі родини мають отримати підтримку від держави.

У підрозділі 2.3 *«Філософія сталого розвитку як дороговказ для формування сучасної державної житлової політики в контексті міжнародно-правових норм»* досліджена парадигма сталого розвитку як найбільш перспективна ідеологія третього тисячоліття. Доведена необхідність розроблення і ухвалення стратегії сталого розвитку житлової галузі, що дасть змогу застосувати принципи концепції сталого розвитку і загальноєвропейський підхід до управління й розбудови житлової галузі. Результатом такого підходу стане забезпечення доступності житла і сучасних форм житлово-комунального господарства в Україні з урахуванням сучасних соціальних потреб, умов спільного проживання у життєвому просторі.

Розділ 3 «Філософсько-правові засади реалізації права на житло в Україні в контексті державної житлової політики» складається з трьох підрозділів, у яких розкрита практична суть впровадження конституційно встановлених прав громадян, зокрема, права на житло, комплексно розглянута теоретична база сучасної житлової політики в Україні, висвітлені сильні й слабкі сторони сучасної житлової політики держави.

У підрозділі 3.1 *«Філософсько-правовий зміст конституційного права на житло»* обґрунтовано, що враховуючи закріплений у Конституції євроінтеграційний курс України, який зобов'язує нашу державу узгодити її законодавство й стандарти життя з європейськими зразками, гострою є необхідність переосмислення філософсько-правового змісту житлової політики нашої країни. Державна житлова політика України керується концепцією, що була затверджена 1995 року і мала б стати дороговказом реформування державної житлової політики від соціалістичних принципів до принципів, пов'язаних з ринковими умовами розвитку держави. Аналіз директивних нормативно-правових актів, державних і регіональних програмних документів

свідчить, що, попри ухвалення органами влади всіх рівнів окремих актів, декларацій і програм, житлова політика української держави несистемна, нецілісна, не сприяє сталому розвитку галузі житлового господарства. Це питання неможливо розв'язати внесенням локальних змін до законодавства чи розробленням додаткових житлових програм. Необхідно переосмислити проблему житлової політики на рівні філософії права, врахувати світоглядні, гносеологічні, онтологічні, антропологічні питання, здійснити корекцію і змінити її парадигму, провести ревізію дискурсу.

У підрозділі 3.2 *«Державні та муніципальні програми як інструмент реалізації житлових прав»* обґрунтовано, що державні й муніципальні житлові програми впроваджуються з метою створення сприятливих умов для забезпечення громадян житлом і розвитку галузі житлового будівництва. Зазвичай кожна з програм визначає категорію громадян, на яких вона спрямована, і заходи, впровадження яких здатне вирішити окреслену проблему. Житлові програми, які реалізуються сьогодні, передбачають розв'язання житлового питання конкретного громадянина чи родини через отримання ними житла у власність. Майже не розвиваються натомість програми надання допомоги для доступної оренди житла. Програми допомоги громадянам для сплати житлово-комунальних послуг також можна зарахувати до категорії житлових програм, оскільки їхньою кінцевою метою є здешевлення витрат домогосподарства на забезпечення належних житлових умов. Водночас із соціальними аспектами або цілями деякі житлові програми містять економічну складову, а саме стимулювання розвитку галузі житлового будівництва як одного з реальних секторів економіки через наповнення галузі фінансовими ресурсами, визначеними програмою.

Підрозділ 3.3 *«Філософія ефективності впроваджуваної державної житлової політики в Україні в умовах сучасних глобалізаційних процесів»* присвячений аналізу ефективності впроваджуваних механізмів досягнення достатнього рівня можливостей для реалізації права на житло в Україні, у тому числі в умовах збройної агресії, яка призвела до руйнувань і пошкоджень

житлового фонду. Результати проведеного аналізу доводять існування нерівностей у сфері житлових правовідносин, зокрема, у житлово-правовому статусі представників різних соціально-демографічних груп населення. Причинами поглиблення цієї нерівності є: результати 30-річних трансформацій, що кардинально змінили роль держави в житловому будівництві й забезпеченні житлом громадян, несистемне формування правового поля, зміна акцентів у соціальній політиці держави, перекладення функцій реалізації житлової політики держави на поки що не укріплені інститути місцевого самоврядування, відверте ігнорування міжнародних принципів формування сталої житлової політики.

Розділ 4 «Формування сучасної моделі державної політики в Україні в контексті суспільних трансформацій» складається з трьох підрозділів, у яких окреслений сучасний стан формування і реалізації філософії житлової політики держави через призму світоглядних очікувань громадян і визначені основні методологічні засади й інноваційні підходи до формування сучасної концепції державної житлової політики в Україні в умовах сьогодення.

У підрозділі 4.1 *«Формування філософії житлової політики в сучасних умовах»* стверджується, що відповідальність є іманентною властивістю будь-яких правовідносин, які базуються на індивідуальних психологічних особливостях соціальних суб'єктів. У правовій галузі аксіологічний статус відповідальності полягає у відповідальності як у цінності права й матеріалізується через суб'єктивні права і юридичні обов'язки на засадах формальної рівності. Правова відповідальність і мораль формують основу філософсько-правового змісту поняття «свобода».

Житло для людини (індивіда) можна розглядати як простір для індивідуальної свободи. Одним із способів захисту й забезпечення останньої є правова відповідальність. Найбільшу соціальну цінність має відповідальна (законослухняна) поведінка суб'єктів правовідносин, яка ґрунтується на сформованій переконаності сторін у необхідності дотримуватися правових вимог і визнанні соціальної значущості свободи, відповідальності й права. Така

цінність сприяє формуванню правової культури і правосвідомості та спонукає до взаємних правовизначених дій.

У підрозділі 4.2 *«Зв'язок світоглядних очікувань громадян із житловою політикою держави»* представлені результати соціологічного дослідження, проведеного за ініціативи і безпосередньої участі здобувача. Констатовано, що житлова політика сучасної України насправді не відкидає задекларовані міжнародними актами філософсько-правові напрями розвитку житлової політики. Понад те, розроблення нових законодавчих документів у галузі житлової політики й захисті прав людини загалом базується на філософському дусі європейських стандартів. Та при цьому популізм, притаманний політичній системі сучасної України, не дає змоги публічно й остаточно відмовитися від декларативних норм радянської системи житлової політики, що призводить до консервації патерналістських настроїв у суспільстві й сприйняття окремих житлових пілг як зобов'язань держави для всіх.

Підрозділ 4.3 *«Методологічні засади та інноваційні підходи до формування сучасної концепції державної житлової політики України»* визначає основними принципами побудови нової парадигми житлової політики такі:

- 1) Кожному громадянину на законодавчому рівні має бути забезпечене право на набуття права користування або право на набуття права власності на житло.
- 2) Ніхто не може бути позбавлений житла без рішення суду, базуючись на виключних нормах законодавства. Держава має гарантувати недоторканність житла кожному.
- 3) Громадянам, які з конкретно визначених причин не в змозі самотійно забезпечити собі таке право, держава має надати соціально справедливу, в тому числі й щодо інших громадян, допомогу.
- 4) Держава не має забезпечувати житлом на праві власності усіх громадян, окрім установлених законодавством виняткових випадків.

5) Громадяни мають нести відповідальність за реалізацію свого права таким чином, щоб це не зумовлювало нерівність у реалізації будь-яких прав інших.

6) Соціальний контроль за діями держави в частині забезпечення будь-яких прав, у тому числі житлових, має важливу роль.

Розділ 5 «Філософсько-правові підходи до формування житлового права як парадигми реалізації житлової політики в Україні» складається з трьох підрозділів, у яких викладені основні висновки і пропозиції за напрямком дослідження через осмислення ролі житла в житті людини у контексті трансформаційних суспільних процесів. Конкретизовано роль і зміст права на житло в системі позитивістських актів, спрямованих на досягнення природних прав людини.

У підрозділі 5.1 *«Філософія життя і потреби в житлі в сучасних умовах»* доведено, що право на житло є базовим, себто природним правом кожної людини, гідні умови проживання необхідні їй так само, як й інші природні потреби, – у їжі, питві чи безпеці. Виокремлюючи поняття природного права, слід мати на увазі сукупність правил, які впливають із самої природи буття людини і відображають загальнолюдські уявлення про принципи, на яких мають базуватися взаємовідносини між людьми, а тому є вічними й незмінними, як сама природа.

Підрозділ 5.2 *«Трансформація філософських поглядів на формування житлового права в Україні»* присвячений аналізу правової парадигми права на житло у різні періоди розвитку сучасного юснатуралізму. На основі аналізу доведено, що на сучасному етапі чинник житла бере участь на всіх щаблях мотивації індивіда, якщо розглянути їх за системою піраміди Маслоу: від безпеки до його соціалізації і самореалізації. Із досягненням вищих щаблів мотивації поведінки людини змінюються і вимоги останньої до житла, його якості, розмірів, місця розташування. Більш дороге і просторе помешкання часто є матеріальним вираженням її соціального становища й фінансового достатку.

Важливою філософсько-правовою категорією стають умови та якість житла. Задоволення житлових потреб має в сучасному світі стратегічне значення для збереження людського потенціалу як у сенсі запобігання відтоку інтелекту й трудової сили, так і для покращення демографічної ситуації в державі. Тому розвиток і реалізація житлового права має значну суспільну, економічну й політичну вагу.

У підрозділі 5.3 *«Роль і зміст житлового права як конкретизації врегулювання конституційних прав громадян»* розглянута основа законодавчої бази предмету дослідження і роль житлового права як науки у системі правового регулювання суспільних відносин у контексті природного права на житло. Встановлено, що особливе значення у формуванні житлового права як окремої галузі права в системі соціальної політики України має період становлення Незалежності нашої держави наприкінці ХХ ст. Докорінно змінилося відображення права на житло в нормах законодавства, що закріплюється як природне право кожної людини, яке вона набуває від народження. Виникає інститут приватної власності на житло, започатковуються ринкові механізми набуття права власності на житло через його придбання чи будівництво. Розробляється низка програм підтримки забезпечення житлом окремих категорій громадян і галузі житлового будівництва. Кардинально змінюється регулювання правовідносин у сфері обслуговування житлового фонду. Відчутну увагу держава приділяє питанням захисту права на житло в контексті захисту прав власності, захисту від незаконного позбавлення людини такого права й незаконного втручання в її помешкання.

Доведено, що в умовах житлової кризи, поглибленої збройною агресією сусідньої держави проти України, актуалізувалася потреба розроблення стратегії державної житлової політики, нового Житлового кодексу й інших галузевих норм права для розвитку сукупності правових норм, які регулюють житлові правовідносини між громадянами, органами влади і громадськими об'єднаннями у процесі реалізації права людини на житло.

Рекомендації щодо подальшого використання результатів дисертації в практиці. Отримані результати дисертаційного дослідження Комнатного Сергія Олександровича «Філософсько-правові засади реалізації житлової політики в Україні в контексті сучасних суспільних трансформацій» слід використовувати для підвищення професійного рівня суб'єктами органів влади і місцевого самоврядування, освітньому процесі закладів вищої освіти, в науково-дослідних розробках наукових установ, при підготовці наукових публікацій та монографій, плануванні досліджень за цим напрямом.

Зауваження щодо оформлення та змісту дисертації, запитання до здобувача. У цілому позитивно оцінюючи дане дисертаційне дослідження, необхідно звернути увагу на окремі дискусійні питання, які потребують додаткової аргументації або спеціальних пояснень під час захисту:

1. Житлова політика України вже понад тридцять років перебуває у процесі трансформації від соціалістичних до ринкових житлових систем. Нормативна база, яка регулює цю галузь, є застарілою, містить колізії, не відповідає сучасним реаліям. Вектор розвитку державної житлової політики, затверджений Конституцією України і Концепцією державної житлової політики, не досягнув системних практичних результатів. Для забезпечення рівного доступу громадян до житла і встановлення в Україні соціальних стандартів Ради Європи необхідно вирішувати цю проблему на науковому й законодавчому рівнях, розробляти ефективні механізми реалізації житлової політики.

Розглядаючи досвід країн які мали схожі правові реалії з Україною на момент розпаду Радянського союзу, ми можемо спостерігати значний прогрес реформування житлових політик в деяких країнах, тому виникає питання, що все ж таки на думку автора, завадило Україні якісно змінити систему координат яка регламентує житлові правовідносини?

2. Поняття доступного житла, достатнього житла, достойного житла, соціального житла кожна країна трактує по-різному, проте всі вони тією чи іншою мірою формують напрями реалізації політики у галузі захисту базових

прав громадян з використанням індексу доступності житла, якому дисертант приділяє окрему увагу у своєму дослідженні. Але при цьому не дає пропозицій конкретних законодавчих змін, які можуть імплементувати поняття доступності житла через систему оцінки, тобто з використанням індексу його економічної доступності для конкретно визначеного громадянина. Окрім того, у дослідженні дисертант, використовуючи поняття «достатнього житла», що за етимологією визначається як таке, що спроможне задовольнити потреби та «доступного житла», тобто вартого, гідного, приділяє їм дещо меншу увагу.

3. Досліджена парадигма українського конституціоналізму, дала можливість дійти висновку про те, що вектор конституційних прав громадян України має людиноорієнтований характер. Конституція України містить достатньо норм, покликаних забезпечити природне право на житло. У підрозділі 3.1. під час дослідження філософсько-правового змісту конституційного права на житло, автором доведено людиноорієнтований напрям розвитку галузевих норм права, зокрема і житлового права, в той же час, в підрозділах 3.2. і 3.3. можна спостерігати припущення недостатності відображення підходів людиноорієнтованості в житловій політиці держави. Так у чому ж полягає людиноорієнтованість конституційних норм права на житло і як автор аргументує відсутність цього напрямку в галузевих нормах права?

4. В певних випадках автор уникає однозначності у визначенні своєї позиції з деяких питань, які ним аналізуються. Тому буває досить складно по тексту ідентифікувати чіткість позиції автора, крім того, подекуди дисертант викладає досить прості ідеї за допомогою вельми складної термінології, яка потрібна для пояснення тонких нюансів думки. Мабуть, це тому, що в центрі його уваги – саме складні питання, і мова дисертації – це мова сучасного наукового дискурсу.

Проте, слід констатувати, що вказані зауваження і побажання мають дискусійний характер, і, в цілому, не впливають на загальну безумовно високу позитивну оцінку дисертаційного дослідження. За своєю актуальністю, ступенем новизни, обґрунтованістю та практичною значущістю отриманих

результатів, робота є значним внеском до юридичної науки та філософії права зокрема.

Відсутність порушень академічної доброчесності. У ході вивчення дисертаційного дослідження та наукових публікацій Комнатного С.О. фактів порушень академічної доброчесності не виявлено. Дисертація є оригінальною, самостійно виконаною працею.

Висновок про відповідність дисертації встановленим вимогам. Дисертаційна робота Сергія Олександровича Комнатного на тему «Філософсько-правові засади реалізації житлової політики в Україні в контексті сучасних суспільних трансформацій», подана на здобуття ступеня доктора юридичних наук, є комплексним, цілісним, завершеним науковим дослідженням. За актуальністю, ступенем наукової новизни, обґрунтованістю, науковою та практичною значущістю здобутих дисертантом результатів, дисертація відповідає спеціальності 12.00.12 – філософія права, вимогам: «Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах)», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2016 року №261 (зі змінами та доповненнями від 3 квітня 2019 року №283), «Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 р. № 1197 наказу МОН України від 12 січня 2017 року № 40 «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (зі змінами від 12 липня 2019 року), а її автор – Комнатний Сергій Олександрович заслуговує на присудження ступеня доктора юридичних наук зі спеціальності 12.00.12 – філософія права.

Офіційний опонент:

**завідувач кафедри конституційного права та
теоретико-правових дисциплін**

**Білоцерківського національного
аграрного університету,**

доктор юридичних наук, професор

ПІДПИС ЗАТВЕРДЖУЮ
Начальник ВДКЗ БНАУ

Наталія БРОВКО